

KORINTH SERAMİĞİNDE HERALDİK SPHİNX VE KUTSAL AĞAÇ İKONOĞRAFİSİ

Nuran ŞAHİN*

Araştırma konusu olan, heraldik sphinx'ler arasında yer alan kutsal ağaç motifi, ikonografik çatı altında bir sentez betimdir. Gerçekte, sphinx ve kutsal ağacın birbirinden farklı figürler oluşları iki yönlü bir araştırma yapmamızı gerektirmiştir. Sphinx ve kutsal ağaç betiminin köken ve gelişimi panoramalarının ayrı, ayrı dinsel olgular dışında incelenerek, korint seramiğindeki varsılık nedenlerinin saptanması araştırmanın ilk aşamasını; salt ikonografik araştırma ve sentez betimin Korint seramiğindeki değerlendirilmesi ise ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Konunun kapsamlı oluşu ve kronolojik birliktelik açısından iki betimin ilk ortaya çıkışları ve Bronz Çağı kültürlerindeki yerlerini inceledikten sonra, Demir Çağı, Yakın-Doğu kültürlerindeki sürekliliklerini belirtip Korint seramiğindeki kullanımlarını incelemeyi uygun görüyoruz.

Kökenleri çok eskiye giden, yarı insan-yarı hayvandan oluşan karmaşık yaratıklar, her kült içinde farklı yapılara sahiptirler. Örneğin: Mezopotamya'da insan başlı boğa (1), insan baş ve gövdeli kartal ayaklı (arka ayakları) yaratıklar (2), Mısır'da yırtıcı kuş başlı aslan (3) bunlar arasında sayılabilir. Bu fantastik yaratıklardan biri olan sphinx, insan başlı aslan vücutludur. İnsan-aslan sentezindeki yaratık, kanatlı ya da kanatsız olarak betimlenmiştir.

Düşsel yaratıklar arasında önemli yeri olan sphinx'in kökeni üzerine farklı görüşler vardır. Six (4), Miken sanatında görülen dışı sphinx'in kökenini, Hitit olarak göstermekle ve Suriye-Hitit silindir mühürleri üzerindeki dışı sphinx'lerle olan benzerliklerini vurgulamaktadır. Dussaud (5), Mısır'ın, sphinx'in kökeni olduğunu ve Hititlerin, Mısır sphinx'ini alıp, bazı uyarlamalar yaparak bir hitit

*Yard.Doç.Dr. E.Ü.Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi.

1) P.Amiet, *L'Art antique du Proche-Orient*, Paris, 1977, fig. 351, 401-403.

2) *Id.*, *ibid.*, fig. 307, 319.

3) R.D.Barnett, *A Catalogue of the Nimrud Ivories*, London, 1975 (2. basım, s.74, 21A.

4) J.Six, "De la glyptique Syro-Hittite Jusqu'à Praxitèle" *Syria* 1925, s.211, fig.11.

5) R.Dussaud, *Les civilisations Préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*, Paris, 1914, s.74.

sphinx tipi ortaya koyduklarını ileri sürmektedir. Oppenheim (6) ise Grek sphinx'inin, salt dişi sphinx olduğunu ve Mezopotamya'dan esinlendiğini, Mısır sphinx'inin, Mezopotamya sphinx'ine göre daha geç olduğu görüşündedir. Sphinx III. binde Mısır ve Mezopotamya'da var olmasına karşın, bu yaratığın kökeninin Mısır olduğunu savunan ve kanıtlayan ise Dessenne'dir (7).

Mısır tipi sphinx'ler, kanatsız genellikle yatmış erkek sphinx'ler (7 bis) ya da ayakta ön ayaklarından biri önde ve yukarı kalkmış tip olup, ilk örnekleri Eski İmparatorluk dönemine değin gittmektedir (8). Orta İmparatorluk döneminde aslan yeleli ve Osiris sakallı tipte görülür (9).Yeni İmparatorluk döneminde kapalı (10) ve açık kanatlı erkek sphinx tipi ile dişi sphinx (11) tipinin yoğun olarak kullanıldığı görülür.

-
- 6) M.Von Oppenheim, " Tel-Halaf. La plus ancienne capitale Soubaréenne de Mésopotamie" **Syria** 1932, s.248.
 - 7) A. Dessenne, **Le sphinx. Etude iconographique des origines à la fin du seconde Millénaire**, Paris, 1957, s.175.; sphinxin kökeni üzerine bir diğer yapıt için bkz. P. Montet, **Géographie de l'Egypte Ancienne**, Paris, 1957, I. bölüm.
 - 7_{bis}) Geleneksel Mısır erkek sphinx'i, firavunun çift anlamlı simgelenmesidir. İlk anlamı, firavun olarak; ikincisi ise, tanrı olarak sembolize edilmiştir. A. Dessenne, "**Le sphinx d'après l'iconographie jusqu'à l'archaïsme grec " Eléments orientaux dans la religion Grecque Ancienne.**, (Colloque de Strasbourg 22-24 Mai 1958), Paris, 1960, s.156.
 - 8) Eski İmparatorluk döneminin en ünlü sphinx'i IV.Krallık dönemine ait olan Gize Sphinx'i olup, Kefren'in yüzü ile aslan vücudundan oluşmaktadır. Gize kazıları için bkz. S.Hassan, **Excavations at Giza I**, 1932-1960 (Kefren sphinx'i çevresindeki kazılar 1936-1937 yıllarında yapılmıştır). Sphinx üzerine yapılmış araştırma olarak bkz. Id., **The Sphinx, its History in the Light of Recent Excavations**, Le Caire, 1949, s. 84, 127 vd.
 - 9) Bu dönemin en ilginç sphinx'i Tanis Sphinx'i olup, aslan kulaklı ve yeleli, sakallıdır. Amenemhat III'ü simgeler. K.Michalowski, **L'Art de l'Ancienne Egypte**, Paris, 1968, lev.85.
 - 10) Kapalı kanat gövdeyi bir manto gibi sarmakta, bazı figürlerde ise, karın altında banta dönüşmektedir. A.Dessenne, **Sphinx.**, lev. 20, fig. 259-252.
 - 11) Kanatlı dişi sphinx modeli ilk kez II.binin başlarına tarihlenen Suriye-Hittit silindirik mühürleri üzerinde görülür. R.D.Barnett, **Nimrud.**, s.86, dipnot. 2 ve 3. Mısır'daki ilk kadın yüzlü dişi sphinx, Eski İmparatorlukta IV.sülale dönemine tarihlenen Abou-Roasch Sphinx'i olup, kadın başlı olmasına karşın, Yeni İmparatorluk döneminde ortaya çıkan dişi sphinx tanımından çok uzaktır. A.Dessenne, **Sphinx.**, s.14, lev.I/1. Dişi sphinx'ler Yeni İmparatorluk döneminde yoğun olarak yapılmış ve bu dönemin sonunda ortadan kalkmıştır. Dişi sphinx'in bu dönemde yoğunluk kazanmasının nedeni olarak, firavun haremine Yakın Doğulu prenseslerin girmesi gösterilmektedir. H.Frankfort, **The Art and Architecture of the Ancient Orient**, Hardmonsworth, 1954, s.157.; Mısır'daki harem için bkz. Chr. Desroches-Noblecourt, **La femme au temps des pharaons**, Paris, 1986, III. bölüm, s. 77-96.

Mısır sphinx'inin Yakın Doğu ve Ege kültürlerine girişi, Orta İmparatorluk dönemine rastlar. Bronz Çağında, Mısır sphinx'i ilk kez Suriye 'de görülür. Ancak yapılan değişiklikler sonucu ortaya Suriye'ye özgü yeni bir tip çıkarılmış ve kanatsız Mısır sphinx'i, yukarı kalkık kanatları olan sphinx'e dönüşmüştür (12). İlginç olan, bu kanatlı yeni modelin, figürün ana vatanı olan Mısır'da da sevilen tip olması ve Yeni İmparatorluk döneminden itibaren yoğun şekilde kullanılmasıdır (13). Suriye tipi sphinx başında spiralli panâş taşır (14) ve arka ayakları üzerinde oturur, yukarı kalkık kuyruğu S formunda yapılmıştır (15). Suriye tiplerinde zaman, zaman Mısır sphinx'inin özellikleri olan Osiris Sakalı (16), uraeus (17), klaft (18) saç biçiminin kullanıldığı görülür. Sphinx konusunda özgün tip yaratabilen Suriye'de Bronz Çağ başlarında, Fenike sanatından tümüyle farklı özgün Suriye sanatından söz etmek, Suriye ve Fenike sanatları arasındaki farklılıkları belirlemek çok güçtür. Bu farklılık İ.Ö.XV.yy.dan itibaren ortaya çıkmakta ve Doğu Akdeniz kıyılarında Mısır etkili Fenike sanatı; iç kesimde ise Mezopotamya geleneğine bağlı ve Kuzey'den gelen etkilere açık karma bir kültür olan Suriye-Fenike Sanatı görülmektedir. Bu kültürel farklılığın sphinx modellerine de yansıdığı, Mısır etkili sphinx (19) ile Suriye sphinx tipi

-
- 12) Cl.F.A. Schaeffer, "La patère et la coupe en or de Ras-Shamra" Ugaritica II (1949), lev. 3-4,8,fig.25.; Mısır'da Eski İmparatorluk döneminden önce, bir tür kanatlı grifon figürü vardı. bkz. W.S.Smith, **A History of Egyptian Sculpture and Paintings in the Old Kingdom**, Boston, 1948, s.111, fig.26.
- 13) G.M.Crowfoot; N. de G.Davies, "The Tunic of Tutankhamon" JEA 27(1941), lev.20-22.; J.Vandier d' Abbadie, **Catalogue des objets de toilettes égyptiens au Musée du Louvre**, Paris, 1972, s.46-47.
- 14) Panâş'ın kökeni için bkz. A.Dessenne, **Sphinx**, s.30, dipnot. 3, lev. 3, fig. 12.
- 15) G.Loud, **The Megiddo Ivories**, Chicago, 1939, s.10.
- 16) A. Dessenne, **Sphinx**, lev.20, fig. 259-261.
- 17) Uraeus firavun amblemi olup, firavun tacının alınlığında yer alan dikilmiş yılanı veren addır. Uraeusun yer aldığı taşlar: Aşağı Mısır'ın Kırmızı Taçı Yukarı Mısır'ın Beyaz Tacı, Mavi Taç (Kheperch) ve Ana Kraliçe Tacıdır. Bkz. K. Michalowski, **Ancienne Egypte**, s.563.
- 18) A. Dessenne, **Sphinx**, s.21, dipnot. 4.
- 19) Cl.F.A.Schaeffer, **Ugaritica II** (1949), s.36, lev. 3-4,8,fig.25.; G.Loud, **Megiddo**, s.10, lev. 5-1.

olmak üzere iki tip kullanıldığı görülür (20). Suriye dışı sphinx'ine gelince, ilk kez II. binin başlarındaki Suriye-Hitit mühürlerinde görülür (21).

Yakın Doğu ve Ege kültürlerinde kullanılan modelin suriye sphinx'i oluşu, bu kültürlerin, sphinx'i, Suriye ile olan ilişkileri sonucu tanıdıklarının göstergesi olmaktadır (22).

Mezopotamya kültürlerinde, insan başlı, boğa gövdeli (23), dinsel karakterli yaratıkların varlığı, aynı özelliklere sahip sphinx'in bu kültürlere girmesini önlemiş ve bu nedenle de, Mezopotamya'nın Bronz Çağ kültürlerinde özellikle de Asur (24) ve Babil (25) kültürlerinde az yer almıştır. Asur sphinx tipi, Suriye, Mitanni ve Kıbrıs örneklerinden etkilenmiş olup, başlarında boynuzlu tiar taşır, ayakta ilerler durumda gösterilmişlerdir. Kuyrukları volüt şeklinde aşağı iner (26).

Hitit sanatında dışı ve erkek sphinx çok kullanılmıştır Hitit dışı sphinx'i genelde Hathorik saç biçimine (27) sahip olup, bu saç

20) H.Danthine, **Le palmier-dattier et les arbres sacrés dans l'iconographie de l'Asie Occidentale Ancienne**, Paris, 1937, vol. I-II, lev. 189, 1123, lev. 197, fig. 1141.; R.D. Barnett, **Nimrud.**, s.53, 55-57. Barnett, Suriye tipi dışı sphinx'in ilk kez Suriye-Hitit mühürler üzerinde kullanıldığını belirtmektedir. bkz. *ibid.*, s.84. Suriye sphinx tipi saç biçimi ve başlıklar olarak doğu modellerinden etkilenmiştir. Başta, türban, boynuzlu tiar, bere taşır; saç enseye bukle halinde iner, alında ise yukarı kalkık bir kakül vardır. Bu tip sphinx'in kanatlarının detaylandırılmalarında ya Hitit etkisi (Hitit Sphinx'lerinde kanatlar uzunlamasına üç bölüme ayrılmıştır), ya da Mitanni etkisi (geometrik çizgili ve uçları testere dişli) görülür: bkz. A.Dessenne, **Sphinx.**, s.180.

21) R.D.Barnett, **Nimrud.**, s.84.

22) H.Kantor, **The Aegean and the Orient in the Second Millenium B.C.**, Bloomington, 1947, s.90.

23) T.Beran, "Die Assyrische Glyptik des 14 Jahrhunderts und ihre Stellung in Vorder-Asiatischen Bereich" **ZA NF 18** (1957) ., s.142-143.; P.Amlet, **L'Art antique du Proche-Orient**, Paris, 1977, lev. 64.

24) A.Dessenne, **Sphinx.**, s.183.

25) Mari sarayının freskinde yer alan sphinx, suriye tipi olup, bir grifon ve bir boğa ile birlikte bulunuşu koruyucu özelliğinin her kültürde de belirleyici olduğunu göstermektedir. Sphinx için bkz. A.Parrot, "Les fouilles de Mari" **Syria 18** (1937), lev.39.

26) A. Dessenne, **Sphinx.**, lev. 2,8.

27- G.Loud, "The Hittites at Megiddo ?" **Mélanges Syriens offerts à Monsieur René Dussaud**, 2. cilt, Paris, 1987, s. 557-558, lev.1.

şekli köken olarak Mısır sanatındaki çok eski Libya geleneğine dayanır (28). Erkek sphinx'ler ise erkek klaft saç biçimine sahiptirler ve başlarında Hititlere özgü konik tiar taşır. Bu tiarların genellikle Mısır uraeusu taşıdıkları gözlemlenir (29). Boyunda (çenenin hemen altında) ince zincirli rozet kolye taşır (30). Hitit sphinx'leri genelde kanatlıdırlar (31). Bu özellikleri ile Mısır tiplerinden ayrılırlarsa da en eski Hitit örnekleri de kanatsızdırlar (32). Hitit kanatlı modellerinde kanatlar uzunlamasına üç bölüme ayrılmıştır ve daima ayaktaadırlar (33).

Sphinx'in Girit kültürüne girişı, Orta Minos III özellikle de Geç Minos I de olmuştur. Model olarak dışı Suriye tipinden etkilenmiş ancak kendine özgü bir tipte ortaya koymuştur (34). Örneğin, arka ayakları üzerine oturan Suriye tipi sphinx görülmez, buna karşın yatmış mısır sphinx tipi ile, ayakta ve cepheden iki yana açık kanatları ile Minos'a özgü tipe sıklıkla rastlanır. Kanatlar genellikle spiral bezemelidir. Yine Minos'un özgün hareketi olarak kabul edilen gergin ve atlamaya hazır pozisyonda gösterilmiş sphinx'ler çok kullanılan tipler olarak görülür (35).

Sphinx'in Girit kültüründe yer alışının hemen ardından Geç Hellas III de Kıta Yunanistanda da kullanıldığı görülür. Genelde arka ayakları üzerinde oturan, açık kanatlarının kenarları bordürlü olup, başlarında panaş taşır (36). Bu tipin yanında, bir Girit-Miken sphinx tipi de ortaya çıkmıştır. Sonuncu tip özellikle, şematize vücut yapısı ile stilize bir model gösterir. Genellikle mısır sphinx'lerinde görülen yatma pozisyonunda olup, başlarında yassı ve panaşlı bir

28) A.J.Evans, *The Palace of Minos at Knossos III*, London, 1930, s.420.

29) Uraeuslu hitit spinxi için bkz. B.Alkım, *Yesemek taş ocağı ve heykel atölyesinde yapılan kazı ve araştırmalar*, Ankara, 1934, lev.A.

30) A. Dessenne, *sphinx.*, s. 117, dipnot. 5.

31) Kanatlı dışı sphinx'ler için bkz. E.Akurgal, *Die Kunst der Hethiter*, Munich, 1961, lev.66-69. İmparatorluk dönemi diğer hitit sphinx'leri ve tarihlendirilmeleri için bkz. B.Alkım, *Yesemek.*, s. 83, lev. 25-32.

32) G.Perrot, C. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité*, Paris, 1903, s.667-668 fig. 327.; E.Akurgal, *Hethiter.*, lev.52,1.

33) B.Alkım, *Yesemek.*, s.85-94, lev.45, 132-133 lev.46, 134; lev.49, 148.

34) A. Dessenne, *Sphinx.*, lev. 24, fig. 291, a.299.

35) İd., *İbid.*, s. 144, lev. 24, fig. 291.

36)A. Sakellariou, *Die Mykenische Siegelglyptik*, SMA IX, Göteborg, 1964, s.103, no: 87

diadem taşırılar (37). Diademli sphinxlerde zaman, zaman diademin ortasında bir tür çiçek taşıdığı ve panaşın bu çiçekten çıktığı görülür (38). Mısır'da Eski İmparatorluk döneminden itibaren lotus bezemeli diadem kullanılıyordu. Girit-Miken diademlerinde görülen çiçekte, stilize lotus çiçeğidir (39).

Kıbrıs sanatında özgün bir tipten söz etme olasılığı yoktur. Zira, Suriye ve Minos tiplerinden esinlenmiş olup, Suriye, Minos karışımı tipler oluşları ilginçtir. Çoğu kez ayakta ve ön ayaklarından biri önde gösterilmiştir (40). Başlarında panaşlı veya tüylü diadem taşırılar (41).

Kronolojik birlikteliği sağlama yönünden, Demir Çağ kültürlerinde, sphinx figürüne geçmeden önce, kutsal ağaç betimlerinde Broz Çağ kültürlerindeki yerini vurgulamak istiyoruz.

Sphinx gibi, bir Doğu buluşu olan kutsal ağaç betiminin kökeni olarak Mezopotamya kabul edilmekte ve III. binde stilize palmiye ağacı Asur' da görülmektedir (42). Dinsel ağırlıklı Asur sanatında, ağaç motifi bu dinsel olgunun bir parçası olarak özellikle II. binde çok kullanılan öge olmuştur. II. bin Asur kutsal ağacı çoklukla palmet ağacıdır (43).

37) A. Dessenne, **Sphinx.**, lev. 26, fig. 306, 308-310, 313.

38) H.Th. Bossert, **Alt Kreta**, Berlin, 1937 (3.basım), 59.; Mısır'da Eski İmparatorluk döneminden itibaren lotus bezemeli diadem kullanılıyordu. Girit-Miken diademlerinde görülen çiçekte stilize lotus çiçeğidir. Mısır çiçek sembollerinin Minos'a etkisi için. bkz. Sp.Marinos "Numerous Years of Joyful life from Mycenae" **BSA** 46(1951), s.102-116.

39) Ninive'de bulunmuş olan bir kanatlı sphinx'de de bu lotus çiçeğine rastlıyoruz. Ancak burada diadem yerine sphinx tiar taşımaktadır. bkz. C.du Mesnil du Buisson, "Un tablette magique de la religion du Moyen Euphrate" **Mélanges Syriens offerts à Monsieur René Dussaud**, I. cilt, Paris, 1939, s.431, fig.4.

40) Cl.F.A. Schaeffer, **Enkomi-Alasia. Nouvelles Missions en Chypre 1946-1950**, Paris, 1952, s.436, lev.24, 1-2. Burada ayakta ve paralel kanatları ile Mitanni özelliği yansır.

41) C.de Mertzenfeld, **Inventaires commenté des ivoires Phéniciens et apparentés découverts dans le Proche-Orient**, Paris, 1954, lev.71, 801.

42) N. Perrot, **Les représentations de l'arbre sacré sur les monuments de Mesopotamie et d'Elam**, Paris, 1937, s.16 vd.; E.Porada, **Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections**, I, Washington, 1948, No: 215.

43) Doğada ve botanik bilimde palmet ve palmet ağacı yoktur. Burada palmet ağacı terimini kullanırken, soyut bir ağaç kavramını kullandığımızı belirtmek isteriz.

Şevronlu (44) veya şevronsuz bir gövde üzerinde gösterilen palmetler 7 veya 9 palm'den oluşmakta, ortadaki dikey palm, yanlara eğilmiş diğer palmelerden ayırır. Bu palmet Asur'un özgün palmet tipidir (45).

Mısır'da kutsal ağaç betimi imparatorluk öncesi dönemde çok az kullanılan şematize bir motiftir (46). Palmet ve üst üste binmiş lotus çiçeğinden (47) oluşan ağaç betimi, Yeni İmparatorluk döneminde başlar ve heraldik figürler arasında yer alır (48). Sphinx'ler arasında betimlendiğinde, sphinx'ler çoğu kez ağacı (49) selamlama durumundadırlar. Üst üste binmiş lotus çiçeklerinden oluşan kompozit ağaç betiminde, ağaç, gövdeli veya gövdesiz tipte yapılmaktadır: gövdeli tipte gövdenin içinden çıktığı iki sepalli ve dışa kıvrımlı volütlü lotus, kök işlevini üstlenmekte, ince, uzun gövdenin tepesinde ise kıvrımlı volütün taşıdığı palmet yer almaktadır (50).

44) III. binden itibaren Mezopotamya'da kullanılan şevron, stilize ağaç gövdelerini bezenmiştir. P.Amiet, **Glyptique Susienne**, MDAI 43, Paris, 1972, no:1591, 1874, 2013. II. binde ise ilk kez volütlü ağaç Ras-Shamra'da bulunmuş olan bir vazo üzerindeki ağaç gövdesinde şevron bezemesi görülür. Ugarit tipi şevron devrik V (^) şeklindedir. bkz. Cl.F.A.Schaeffer, "La patère et la coupe en or de Ras-Shamra" **Ugaritica** II, 1949, s.36, lev. 3-4,8,fig. 25. Asurlular şevronu küçük bir uyarlama ile V şeklinde göstermişlerdir. bkz. Chr. Kepinski, **L'Arbre stylisé en Asie Occidentale au 2e Millénaire avant J.C.**, Paris, 1982, nos: 448-449.

45) II. bin Asur palmet ağacı örnekleri için bkz. B.Hrouda, **Die Bemalte Keramik des Zweiten Jahrtausends in Nordmesopotamien und Nordsyrien**, Berlin, 1957, s.68, lev. 2,3.; Chevronlu gövde üzerinde bir ağ görünümüne sahip olan palmetler, I.binde en gelişmiş örneklerini göreceğimiz ağaçların öncüleri olmaktadır. bkz. Chr. Kepinski, **age.**, no : 425. Elam'da İ.Ö.XV.yy da daha sonra da Assur' da, ince gövdeli ve lotus çiçeğinden oluşan Mısır ouas'ı tipinde bir model de görülür. P.Amiet, **Elam**, Anvers, 1966, s. 284, fig. 213.; Gücü, gençliği, refahı, mutluluğu ve yaşamı simgeleyen Mısır ouası için bkz. S.Mayasis, **Mystère et initiation de l'Egypte Ancienne**, Athènes, 1957, s.63.

46) H.Danthine, **age.**, s. 172, lev. 152, 37.; K.Michalowski, **age.**, s. 359, fig.179.

47) Bir çiçeğin diğer bir çiçeği taşıması, Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır'ın birleşmelerini simgeler. bkz. H.Stierlin, **Le monde des Pharaons**, Lausanne, 1978, s.23, res.1.

48) E.Vernier, **Bijoux et orfèvreries. Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire**, Le Caire, 1927, s.416-417, lev. 105-106.

49) G.M.Crowfoot, N. de. G. Davies, **JEA** 27 (1941), lev. 20-22.

50) J.Leibovitch, "La statuette en ivoire de Helmiyeh" **ASAE** 48 (1948), s. 250, fig. 6, 10.

Fenike, Suriye ve Mitanni kültürlerinde kutsal ağaç, Gaza, Megiddo, Ugarit, Alalah ve Nuzi'de İ.Ö. XIX. yy.dan itibaren çok kullanılan bir betimdir. Silindır mühür, seramik ve özellikle de fildişi yapıtlarda görülür. Megiddo fildişi yapıtlar üzerinde yer alan ağaç tipolojik yönden Mısır tipleri ile benzerlik gösterirlerse de (51); Fenike özgün betimi olan, volütlü palmet tipi (52) ile dikkat çeker. Ugarit modellerinde ağaç gövdesi devrik şevronla (53) bezenmiştir. Ugarit stilize volütlü ağaç tipleri ile de ilginçtir (54). Alalah silindır mühürleri ve tabletlerinde görülen ağaç betimleri genellikle ince gövdeli olup, dalları dairelerle son bulmaktadır (57). Bu tipte palmet veya lotus ağacı arasında hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Palmet ağaç tipine ise az rastlanır (ince gövde üzerinde yükselen palmet) (56). Bu palmetlerin dışında, Mısır Yeni İmparatorluk döneminin sevilen bir tipi vardır ki biz buna "kök lotustan çıkan lotus buketi" ağacı adını vermeyi uygun görüyoruz. Bu modelin en belirgin özelliği dallar üzerinde oturmuş kuş, sincap ve maymun gibi hayvanların varlığı ve ağacın yanında Mısır yaşam simgesinin bulunuşudur (57). Nuzi ağaç betimleri: içe yada dışa kıvrımlı volütler arasında yer alan üç veya daha çok palmden oluşan palmet ağacı; içe kıvrımlı volütlerin taşıdığı lotus ağaç tipleridir (58).

Hitit kültüründe kutsal ağaç betimi az kullanılmıştır ve özgün bir modeli yoktur. Örneğin: volütlü palmet ağaç tipi Nuzi ve Mısır modellerinden esinlenmiştir (59).

51) C. Decamps de Mertenfeld, **İnventaire Commenté.**, lev. 46, 404.

52) İçe kıvrımlı volüt arasında yer alan palmet içiçe geçmiş kemerler üzerinde yükselir. Dussaud, bu tipi "Kıbrıs-Fenike palmeti" olarak tanımlamış ve Kıbrıs'ın özgün betimi olarak göstermek istemiştir. bkz. R.Dussaud, **Civilisations Préhelléniques.**, s. 321, fig 230-231. ; G.Loud, **Megiddo.**, lev. 3, 14; 33, 165; 34, 166 a 166 b; 34, 167.

53) Chr. Kepinski, **age.**, s. 102.

54) Cl.F.A. Schaeffer, **Ugaritica II**, s. 36. lev. 3-4, 8, fig. 25.

55) L.Woolley, **Alalakh. An Account of the Excavations at Tell-Atchana in the Hatay 1938-1949**, London, 1955, s. 263, lev. 62, 51; s.264, lev. 64, 70.

56) Chr. Kepinski, **age.**, no: 605.

57) L. Woolley, **Alalakh.**, s.264, lev.63, 68-69.

58) R.F.S.Starr, **Nuzi, Report on the Excavations at Yorgan Tepe near Kirkuk**, Iraq 1927-1931, vol. II. Cambridge, 1937, s. 18, lev. 78, lev. 127H-128H.

59) W.Ortman, **Der Alte Orient**, PKG 14, Berlin, 1975, s.247, fig. 345a.

Kıbrıs'ta kutsal ağaç betimi çok kullanılan bir temadır. Özellikle palmet ağaç (60) volütlü palmet (61) tipi çok yaygındır.

II. binde, Girit'te bu betim kullanılmış olup Minos II den itibaren kutsal palmet ve sarmaşık betimi ile sembolize ediliyordu. Ağaç tanrıçanın dinlenme yeri idi. Doğanın doğurganlığının tanrıçası ve onun kutsal ağacının yeri, Girit'te önemli idi (62).

Miken kültüründe volütlü ağaç ve lotus ağaç tipi İ.Ö. XIV.yy.da görülmeye başlar ve Suriye, Girit , Kıbrıs etkileri taşır (63).

Bronz Çağ kültürlerinde az veya çok kullanılan sphinx ve kutsal ağaç betiminin Demir Çağ kültürlerindeki varlıkları söz konusu olduğunda öncelikle ele alınması gereken kültür olarak karşımıza Mısır sanatı çıkmaktadır. Sphinx'in ana vatanı olan mısır'da Demir Çağında, büyük bir değişim söz konusu değildir. Yeni İmparatorluk dönemindeki erkek sphinx tipi, 21. sülaleden, 24. sülaleye değin devam eder (64).

Bronz Çağındaki karmaşık geleneğini sürdüren Suriye-Fenike sanatında sphinx ve kutsal ağaç betimlerinin yoğun olarak işlendiği fildişi eserler (65) önemli yer tutar. Fenike ekolünün fildişi yapıtları üzerinde yer alan sphinx'ler, başlarında Mısır çiftli tacını taşırlar (66). Bu sphinx'ler apoletlidirler. Yenilik olarak karşımıza çıkan bu apolet Fenike buluşudur (67). İkinci özellik olarak önlük görülür ki bu da

60) P. . Dikaios, **Enkomi-Excavations 1948-1958**. vl.III, Mainz, 1969. s, 792, lev. 180,185, 5.

61) Cl.F.A.Schaeffer **Enkomi-Alasia**., lev. 24.; Chr. Kepinski, age., nos: 814, 847.

62) A.J.Evans, **Knossos**., II, fig. 298.; Chr. Zervos, **L'Art de la Crète Néolithique et Minoenne**, Paris, 1956, s.44-45.

63) Chr. Kepinski, age., tomeI, s.113-114; tome II, no: 883-884, 893.

64) A. Dessenne, **Loc. cit.**, (1960), s.159.

65) Fildişi eserleri: Fenike ekolü, Kuzey Suriye ekolü ve Fenike-Suriye ekolü olarak üç gruba ayrılır. bkz. R.D.Barnett, "The Nimrud Ivories and the Art of the Phoenicians" **Iraq** vol. II (1935), s.179.; İd., "Phoenician and Syrian-Ivory-Carvin" **PEFQ**, 1939, s.4-19.; Kuzey Suriye fildişi eserleri, Hitit, Arami , Luwi ve Asur etkileriyle özel bir yere sahiptir. bkz. G.Contenau, **La civilisation des Hittites et des Mitannies**, Paris, s. 253-254.; E. Akurgal , **Orient et Occident. La naissance de l'art Grec**, Paris, 1969, s.159-161.; A. Çilingiroğlu, **Urartu ve Kuzey Suriye siyasal ve kültürel ilişkileri**, İzmir, 1984, s.31-35, II. bölüm dipnot. 27.

66) Thureau-Dangin, **Arslan-Tash**, Paris, 1931, lev. 28, fig. 25, lev. 31, fig.31.

67) E.Akurgal, **Orient** s. 154, lev. 36a.; Thureau-Dangin, age., lev. 31, fig. 32-35.

Mısır özelliğidir (68). Mısır etkili sphinx'lerin büyük bir bölümü Arslan-Tash (69), Khorsabad (70) ve bir kaç Nimrud (71) fildişi eseri üzerinde görülür. Bu yapıtlarda, sphinx'ler yatmış (72) (Mısır özelliği), arka ayakları üzerinde oturmuş (73) (Kuzey Suriye Özelliği), yada ilerler (74) durumunda (Asur özelliği) gösterilir. Mısır etkili sphinx'ler (75) Fenike bronz eserlerinde de görülür (76).

Kuzey Suriye ekolünde ise, Hitit, Arami, Assur etkileri ağırlıklıdır (77). Zincirli'de (Sam'al) (78) bulunmuş olan kaide işlevindeki iki dişi sphinx Asur özellikleri sergilerken, yine Zincirli'den (79) bir kaç yapıt üzerindeki sphinx'lerde, Sakçagözü (80) ve Karatepe (81) sphinx'lerinde Arami özellikleri belirgindir.

Girit Demir Çağ sphinx'lerinin en eski örneklerine kalkan ve bronz levhalar üzerinde rastlanır (82). Genellikle çift yada heraldik

-
- 68) E. Akurgal, *İbid.*, s. 154, dipnot. 584.
 69) Thureau-Dangin, *age.*, lev. 19, 28 fl. 25.
 70) E.Akurgal, *Orient.*, s.241, dipnot. 564.
 71) R.D. Barnett, *Nimrud.*, s.196, lev. 41. S 68a.; M.E.L.Mallowan, *The Nimrud Ivories*, London, 1978, fig. 27-28.
 72) Thureau-Dangin, *age.*, lev. 3 w. fig. 34.; yatmış Asur etkili Fenike sphinx'i bir tridacna üzerinde de görülür. bkz. E. Akurgal, *Orient.*, lev. 36a.
 73) Thureau-Dangin, *İbid.*, lev. 31, fig. 33.
 74) M.E.L.Mallowan, *Nimrud Ivories.*, fig. 27.
 75) D.Harden, *The Phoenicians*, London, 1962, fig. 53.; R.du Mesnil du Buisson, *Nouvelles études sur les dieux et les mythes de Canaan*, Leiden, 1973, s.129, fig. 47.
 76) Kıbrıs'da bulunmuş bronz eserler (seramik) için bkz. E.Gjerstad, "Decorated Metal Bowls from Cyprus" *Opuscula Archeologica* 4 (1946), s.1-8.
 77) A. Çilingiroğlu, *age.*, s.30-35.
 78) Erken Asur stili için bkz. E.Akurgal, *Hethiter.*, s.95-97, lev. 125.; spirallerle sona eren saç modeli için bkz.Id., *Orient.*, s.52.
 79) Id., *Orient.*, fig.11. Arami özellikleri için bkz. Id., *İbid.*, s.48-55.; A. Çilingiroğlu, *age.*, s.33.
 80) E.Akurgal, *İbid.*, lev. 15b.
 81) Id., *Hethiter.*, lev. 144-145.
 82) E.Kunze, *Kretische Bronzreliefs*, Stuttgart, 1934, nos: 1-2, 4-5, 7-8, 18-21.; levhalar için bkz. Id., *İbid.*, s.251, fig. 31, lev. 56C.

yada heraldik olarak gösterilirler. Saç enseye inen tek yada çift örgü biçimindedir (83). Kanatları yukarı kalkık, ender olarak kazıma çizgili olup, karına değin uzanırlar. Göğüs tüyleri küçük yarım daireler veya balık pulları ile belirtilmiştir (84). Dış sphinx'ler çoğunluktadır (85). Kunze (86), sphinx'lerin Grek özelliğine sahip olduklarını vurgular. Demargne (87) ise yaratıkların olabildiğince Doğu özelliklerine sahip oldukları görüşündedir. Bu konuda yorum getiren bir diğer araştırmacı olan Verdelis (88) ise, Kunze'nin görüşünü paylaşıyor.

Kıbrıs'a gelince, I. binin sevilen motifi olarak sphinx'ler seramikler üzerinde çok kullanılmıştır (89). Birkaç örnek dışında tümü ayakta ve ilerler durumda gösterilmiştir. Önlük nedeniyle vücudun ön kısmı cepheden, arka kısmı ise profilden yapılmıştır. Kanatlı yaratıklar, başlarında ya konik tiar ya da hiç birşey taşımazlar (90).

Kutsal ağaç betiminin Yakın Doğu panoraması, sphinx'e yakın çerçeve içinde izlenir. Yeni İmparatorluk döneminin sona erışı ile ekonomik ve kültürel yönden inişe giren Mısır'da I. bin başlarında kutsal ağaç betimi, baz olarak lotusun kullanıldığı, çok az rastlanılan bir temadır (91).

Buna karşın, Fenike - Kuzey Suriye sanatında sıklıkla

83) N.M. Verdelis, "L' apparition du sphinx dans l'art Grec aux VIIIe et VIIe siècles avant. J.C. " **BCH** 75 (1951), s.5, fig. 2.

84) *Id.*, *ibid.*, s.3.

85) P.Demargne, "Plaquettes votives de la Crète archaïque" **BCH** 54 (1930), s.204, fig. f.; F.Matz, "Kretische Sphingen " **J.d.I.** 65/66 (1950-51), s.91-102, fig. 1-2, 4-7.

86) E.Kunze, **KB**, 251-252.

87) P.Demargne, **La Crète dédalique**, Paris, 1947, s.236.

88) N.M.Verdelis, **Loc. cit.**, s.29.

89) A.Dessenne, **Sphinx.**, s.159-160.

90) E.Gjerstad, **The Swedish Cyprus Expedition: Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931**, II, Stockholm, lev. 233, 1563, 2026.; J.Karageorghis, **agc.**, s.39-41.

91) 22. Sülale (İ.Ö.945-730) döneminde kutsal ağaç betimi olarak Yeni İmparatorluk' da kullanılan mavi lotus alınarak, tanrı kültü ile birleştirilmiştir. bkz. M.Mallowan, G.Herman, **Ivories from Nimrud Furniture from SW 7 fort Shalmaneser**, fasc. III, Iraq, 1974, s.9.

karşılaşılan bir motiftir. Nimrud (92), Arslan-Tash (93), Sakçagözü (94) ve Karatepe (95) örneklerinde palmet ve lotus ağaçları kullanılmıştır.

Asur, görkemli özgün palmet ağacı ile dikkat çeker. Bu görkemi, chevronlu gövdeden çıkan dallar üzerinde yerleştirilmiş olan bir kemer görünümündeki ikincil palmetler ile, ana palmet olan tepe palmeti yaratır. Ağaçlar kanatlı cinler arasında yer alır (96).

Kıbrıs'ta kutsal ağaç betimi Bronz Çağda olduğundan çok daha yoğun şekilde Demir Çağında kullanılmıştır. İ.Ö.VIII. ve VII.yy larda heraldik düşsel yaratıklar veya hayvanlar arasında gösterilen bu betim, VII.yy. sonlarında rahibeler (97) arasında yer alır ve stilize lotus ağacıdır (98).

Bronz Çağından, Demir Çağına kesintisi kullanılan iki betimin, diğer doğu motifleri ile beraber hellen dünyasında, özellikle de, konu gereği, Korint'te ortaya çıkışları Doğu-Batı ilişkilerini (99) gündeme getirmektedir. Hellen dünyasında bulunmuş olan en eski

92) Kök lotustan çıkan goncalı görkemli ağaç ile; lotus çiçeğinin taşıdığı Fenike palmetli ağaç tipleri çok kullanılmıştır. bkz. R.D. Barnett, **Nimrud.**, lev.9, D9, D8. Suriye stilinde, lotus ağacının farklı tipleri görülmez. bkz. *Id.*, **İbid.** lev. 44/45/569. Buna karşın palmet ağacı ise, uzun 4-5 göbeksiz palmden oluşan tip, dışa kıvrımlı volütlerden çıkan Asur palmeti, uzun gövde üzerinde yükselen şevronlu yelpaze formundaki palmet ve II. binin sevilen tipi olan, I. binde de kullanılan, kök lotustan çıkan Fenike volütlerinin taşıdığı fenike palmet tipi ile farklı modeller içerir. bkz. *Id.*, **İbid.**, lev. 48, 567, lev. 19, S13, lev. 16, S3, lev. 23, S8a-f, lev. 21, S6, lev. 32, S47a, lev. 33-34, S50. Nimrud yapıtlarındaki Asur stilinde ise, lotus ağacı yada ağacın üzerinde gösterilen lotus-palmet ağaç tipleri görülür. bkz. M.Mallowan, G. Hermann, **age.**, lev. 8, 46, 51.

93) Thureau-Dangin, **age.**, lev. 27, 45, 97-98.

94) E.Akurgal, **Hethiter.**, lev. 134.

95) *Id.*, **İbid.**, lev. 141.

96) P.Amlet, **Proche-Orient.**, fig. 596-597.

97) Bu rahibeler Aphrodite'nin rahibeleri olarak yorumlanmıştır. bkz. J. Karageorghis, **La Grande déesse de Chypre et son culte**, Lyon, 1977, s.191.

98) E. Gjerstad, **SCP**, IV/2, 1948, lev. 33, 1, lev. 34, 14d.; T. Spiteris, **Art de Chypre**, Paris, 1970, s. 115.; J.L.Myres, **Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus**, New York, 1974, no: 751.; J.Karageorghis, **Grande déesse.**, lev. 32b.

99) Grekler ile Doğunun ilişkileri konusundaki genel yayınlar bkz. F.Poulsen, **Der Orient und Frühgriechische Kunst**, Berlin, 1912.; T.J.Dunbabin, **The Greeks and their Eastern Neighbours**, London, 1957.; E.Akurgal, **Orient.**

Doğu yapıtı bir Fenike bronz kabı (100) olup IX.yy. ın son çeyreğine tarihlenen bu eserle, ilk ilişkilerin tarihi saptanmıştır (101). Bu ilişkiler sonucu ortaya doğu etkilerinin Batı'ya geçişinde rolü kimin üstlendiği konusunda farklı görüşler vardır (102). korint eserlerindeki Doğu etkilerini, Payne 103, Kuzey Suriye (Hitit)-Asur-Girit olarak kabul etmektedir. Bakır (104) ise, Kuzey Suriye ve Fenike kökenli fildişi ve bronz yapıtların ticari yolla Korint dünyasına girişleri yanında, Lakonya ve Samos'daki, doğu eserlerini tanıyan Grek ustalarının da rolleri olduğu görüşündedir. Tüm bu ilişkilerin yanı sıra, kanımızca göz ardı edilmemesi gereken, Korint'in VIII. yy. sonlarında Al-Mina'da (105) kurduğu koloninin direk ilişkilerin kurulmasındaki rolüdür.

Korint seramiğinde sphinx ve kutsal ağaç betiminin ilk kez birlikte kullanımı bir Geometrik krater üzerinde görülür (106). Burada tek bir sphinx söz konusudur. Aşınma nedeni ile, sphinxin başı ile kanatın üst kısmı kalmıştır. Başında diademden çıkan üç palmden oluşan bir palmet (107) taşımakta, başın arkasında ise spiral formlu panas vardır. Düşsel yaratık stilize bir palmet ağacının yanında yer almıştır.

Kutsal ağaç betiminin heraldik spinkler arasında yer alışı ise ilk kez, Orta Protokorint I'e tarihlenen bir kotyle parçası (108) üzerinde görülür. İlerler pozisyonundaki (109) yaratığın kanatları, hafifçe

100) K.Kübler, **Kerameikos**, V/I, s.201 vd., fig. 162.

101) E. Akurgal, **Orient.**, s.167.

102) A.Dessenne, **Sphinx.**, s.194, dipnot. 6.

103) H.G.Payne, **Necrocorinthia**, s.67-68.

104) T.Bakır, **Korinth seramiğinde aslan figürünün gelişimi**, İzmir, 1981, s. 148-149.

105) M.Robertson, "The Excavations at Al-Mina, Suedia IV, the Early Greek Vases" **JHS** 60 (1940), s. 16-21.

106) N.M.Verdelis, **loc.cit.**, fig. 8.

107) Mısır'da Yeni İmparatorluk dönemindeki dişi sphinxler-başlarında lotus ve guncasından oluşan çiçekler taşıyorlardı. bkz. A. Dessenne, **sphinx.**, lev. 21 nos: 272-276, 278. Kraterin üzerindeki sphinxin taşıdığı palmetin değişik modeline E8nkonmi' de bulunmuş bolan bir madalyon üzerinde rastlıyoruz.bkz. C.F.A.Schaeffer, **Enkomi-Alasia I.**, s.127-128.

108) T.J.Dunbabin, **Perachora II. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia**, Oxford, 1962, lev. 20, 391.

109) Asur özelliğidir. bkz. s.5.

kıvrılmış ve yukarı kalkık olup enine bölümlere ayrılmıştır. Göğüs balık pulu ile bezenmiştir. Şematize bir görünüşü olan yaratığın, arka kısmı hafifçe yukarı kalkıktır. Yüksek ve ince bir gövdeye sahip olan sphinx, sol ayağı ile yanındaki spiralli palmet ağacına dokunmaktadır (res.1). Sağdaki sphinxin varlığı ön ayağı ile saptanmaktadır. Heraldik sphinxlerin daha gelişmiş tipi yine bir kotyle (110) parçası üzerinde görülür. Orta Protokint II' ye tarihlenen bu parça üzerinde yer alan, sağdaki sphinxin varlığı, üstteki gibi, ayağından saptabilmektedir. Soldaki dişi sphinx, atlamaya hazır pozisyonda ve arka kısmı yukarı kalkık olarak yapılmıştır. Ön ayakları ileri uzatılmış olan yaratık gergin ve uzun gövdelidir. Başında taşıdığı berenin ortasında çiçek olduğunu düşündüğümüz bir motif vardır. Ön ayakları ile birbirlerine dokunan sphinx'lerin arasında volütlü palmet ağacı yükselmektedir (res.2.). Johansen' in, B grubuna giren bir oval aryballos (111) üzerindeki dişi sphinx'ler başlarında polos taşırlar (112). Burada tüm sphinx'lerimizin ortak özelliği olarak göreceğimiz, kanat tipi olan orak formlo kanat (113) ile karşılaşyoruz. İlerler durumdaki sphinx'lerin kuyrukları Y S (114) şeklindedir ve ayakları ile volütlü ağaca(115) dokunmaktadır (res.3) Bir Transisyonel alabastron(116)

110) W.Kraiker, **Aigina. Die Vasen de 10. bis 7Jhr. V.Chr.**, Berlin, 1951 , lev. 33,440.

111) F.Johansen, **Les vases Sicyoniens**, Copenhague, 1923, lev. 30, 2.; H.G. Payne, **Protokorintische Vasen Malerei**, Berlin, 1933, lev. 20, 2.

112) Polosu özellikle tanrıçalar, ender olarak tanrılar taşır. Kutsal törenlerde ölülerde taşıyabilirler. Bunların dışında ise sphinx ve siren gibi düşsel yaratıklarda görülür. Kuzey Suriye'ye özgü olan polos, Girit sphinx'lerinde de çok kullanılmıştır. Suriye tipi polos için bkz. R.D.Barnett, **Nimrud.**, s.103, lev. 70, S183.

113) Bu modelde kanat iki bölümden oluşuyor: alt bölüm, omuz kısmı olup boyalıdır ve kazıma çizgilerle sınırlandırılmıştır. Üst bölüm ise, tüylerin olduğu kısımdır. Yukarı kalkık, dıştan içe doğru orak biçiminde kıvrılmış olan, yuvarlak uçlu tüyler, değişkenolarak mor(patlıcan moru) ve siyah renklerle boyanmış, detaylar kazıma çizgilerle belirlenmiştir. Demargne, Kuzey Suriye kökenli olan bu kanat tipini öncelikle İonia'da kullanıldığını belirtmektedir. bkz. P.Demargne, **loc. cit**

114) Kuzey Suriye özelliği olan S şeklindeki kuyruk için bkz. s.2, dipnot. 5.

115) Volütlü ağaç tipi Fenike özelliği olup, Megiddo fildişi yapıtlarında çok kullanılmıştır. G. Loud, Megiddo., lev.33, 165.

116) H.G.Payne, **NC.**, no:94, lev. 16, 14; J.L. Benson, **Die Geschichte der Korinthhischen Vasen**, Basel, 1953, liste. 32, no.1.; D.A.Amyx, **Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period**, 3 vol., Berkeley, 1988, s.55, lev. 184.

üzerinde tek başlı, çift vücutlu (117) dişi sphinx modeli görülür. Biz bu modeli de heraldik sphinx olarak yorumlayıp, araştırmamıza aldık. Baş cepheden, vücutlar profilden gösterilmiştir (118). Başında polos taşıyan sphinx arka ayakları üzerinde oturmaktadır (119). Sphinx'in ayakları arasında ise devrik lotus yer almaktadır (res.4). Bir Erken Korint yuvarlak arybollosu üzerinde yer alan betimde, sphinxler yarı oturur pozisyonda gösterilmişlerdir. Tek fark ağacın yapısında izlenir. Lotus haçı (120) ağaç betimi olarak kullanılmıştır (res.5). Yatma durumundaki (121) heraldik dişi sphinx'ler, Erken Korint pyxis (122) parçasında görülür. Ortada yer alan motif ise beş lotustan oluşan haç betimidir (res.6). Arka ayakları üzerine oturan heraldik sphinx'ler arasında yer alan bir başka betim çiftli lotustur (devrik ve dikey) (123). Bir kadın başlı pyxis'in (124) omuzunda (res.7), bir cothon

-
- 117) İonia seramikleri üzerinde, panter veya aslan başlı çift vücutlu yaratıkların çok kullanılması nedeni ile, bu tür yaratıkların kökeni olarak İonia gösterilmektedir. Daremberg-Saglio, **Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines**, s.v. "Sphinx", s. 1439. Miken sanatında da, tek başlı üç yada dört vücutlu yaratıklar vardır. E.Pottier, **Vases antique du Louvre**, I, Paris, 1897, lev. 57. E807. Yaratıkların çift vücutlu gösterilmelerinin perspektif amaçlı olduğu ileri sürülmesine karşın, bu gün bu sav geçersizdir. bkz. F.Johansen, **VS**, s. 131, dipnot.4. bizim sphinximizin erken örneği Chigi olmesinde görülür. Bu vazo için bkz. *ibid.*, lev. 40, 1C.; H.G.Payne, **PKV**, lev. 27. Bu olpenin tarihlendirilmesi için bkz. T.Bakır, *age.*, s.81.
- 118) Başın cepheden, gövdenin profilden gösterilmesi Mitanni özelliği olup, bu modellenli Asurlular XIV. ve XIII.yy.larda çok kullanmışlardır. bkz. A.Dessenne, **sphinx.**, s.87, fig. 211-212.
- 119) Arka ayakları üzerinde oturma, Kuzey Suriye özelliğidir. bkz. s.5, dipnot. 73.
- 120) Lotus haçının kökeni Suriye olup ilk kez, Fenike bronz amphorasında kullanılmıştır. bkz. N.Şahin, "Korint seramiğinde lotus haçı betiminin köken ve evrimi" (Belleten'de basımda), s. 1 dipnot. 3-9, res.1.; Heraldik sphinxler arasındaki lotus haçı betiminin benzerleri için bkz. H.G.Payne, **NC.**, nos: 366C, 860B, 872 bis. Son vazo için son yayın olarak bkz. D.A.Amyx, **Corinthian Vase-painting.**, lev. 92, 1b.
- 121) Yatma özelliği için bkz. s.5.
- 122) T.J.Dunbabin, **Perachora II.**, 1677d.
- 123) Kökeni Mısır olan çiftli lotus İmparatorluk öncesi Coptos seramikleri üzerinde görülür. F. Petrie, **Egyptian Decorative**, London, 1920 (2. basım), s. 62, fig. 112.; Eski İmparatorluk dönemi mezar stellerinde ise çok görülen bir betimdir. Perrot-Chipiez, **Histoire de l'art I**, Paris. 1882, fig. 291-294.; Mısır örneklerinde uzun saplı lotus çiçekleri yatay olarak birleştirilmişlerdir. Bu betimin sapsız ve dikey-devrik kullanımı Erken Korintte ortaya çıkar.
- 124) Bu pyxis'in bibliyografyası için bkz. D.A.Amyx, **Corinthian Vase-Painting.**, I, s.224, San Simeon 5620 (PC 7269; SSW 9985).

parçasında (125) görülür (res.8). Sonuncu üzerinde yer alan ağaç, sphinx'lerin ön ayakları üzerinde yükselmektedir. Çiftli ağaç betiminde başka model olarak, palmet-lotus ikilisi görülür (devrik lotus-dikey palmet). Bu betimin spiralli (126) (res.9) ve spiralsız (127) (res.10) örnekleri vardır Bu betimin devrik palmet-dikey lotus ikilisine Copenhagen tabağında (128) rastlıyoruz (res. 11). İlginç olan, ağaç sakallı erkek sphinx'ler (129) arasına konmuş ve ön ayakları ile kök'e basıyorlar. Ayrıca başlarında, taç görünümünde üç lotus taşıyorlar. Copenhagen tabağını hatırlatan betimi bir başka tabak parçasında (130) görmekteyiz. Tondoda, erkek sphinx'ler yerlerini poloslu dış sphinx'lere, lotus, palmet de, lotus ağacına bırakmıştır. Bu kez sphinx'ler ağacı taşır durumda gösterilmişlerdir (res.12). Haç betiminin oluşturulmasında zaman zaman iki lotus yerlerini palmete bırakarak betimi lotus-palmet haçına dönüştürmektedirler. Bir destekli kraterin (131) frizinde görülen bu betimde, sol taraftaki oturan sphinx sol ayağı ile ağaca dokunmaktadır (res.13). Bu ağacın değişik tipi olarak dikey lotusun yerini palmetin alması sonucu oluşan, üç palmet ve bir lotustan oluşan haçı görüyoruz (res.14). Lotus-palmet haçının gelişmesi sonucu, dallar üzerinde çiçek görünümlü ağaç tipi

-
- 125) T.J. Dunbabin, **Perachora.**, II, lev. 65, no:2055a; Heraldik sphinx'ler arasındaki çiftli lotus betimi için bkz. F.Villard, **CVA du Louvre**, fasc. 13, s.60, lev.74,1.
- 126) M.Blomberg, **Observation on the Dodwell Painter**, Stockholm, 1983, lev. 15, fig.18.
- 127) D.A.Amyx, P.Lawrence. **Corinth VII/2**, lev.20, 126.; motifin benzeri için bkz. J.L.Benson, "A Floral Master of the Chimaera Group: The Otterlo Painter" **AntK** 14(1971) heft 1, s.15, 27,lev. 3,8.; J.Chamay, J.L.Maiér, **Céramiques Corinthiennes**, Genève, 1984, s.74, res.26.; D.A.Amyx, **Cointhian Vase-Painting.**, s.179, lev. 68,4.
- 128) Bu tabağın bibliyografyası için bkz. D.A. Amyx, **ibid.**, s.170 "The Painter of the Copenhagen Sphines" Copenhagen 1630, lev.65, 1.
- 129) Osiris sakal dışındaki, sakallı erkek sphinxleri Asur'un özgün sphinxleridir. A.Dessenne, **Sphinx.**, s.87.
- 130) R.S.Stroud, "The sanctuary of Demeter and kore on Acrocorinth preliminary report I" **Hesperia** 34(1965), le. 3, e.
- 131) H.G.Payne, **NC.**, 1464.; W.E. Kleinbauer, "The Dionysos Painter and the 'Corinthio Attic' Problem" **AJA** 68 (1964), 361, Anm.44.; T.Bakır, **Der Kolonnetten Krater in Korint und Attika Zwischen 625 und 550 v.chr.**, Würzburg, 1974, lev. 11, 2.; F. Iorber, **Inschriften auf Korintischen Vasen. Archäologisch-Epigraphische Untersuchungen zur Korintischen Vasenmalerei im 7. und 6.J.H.v.Chr.**, Berlin, 1979, lev. 35, no. 120.; D.A.Amyx, **Corinthian Vase-Painting**, s.265, lev. 120, 1a-c.

ortaya çıkar. Bu tipin bir örneğini yine bir tabağın tondosunda (132) görmekteyiz (res.15).

Bir kaç örnekle belirlemeye çalıştığımız kutsal ağaç betiminin heraldik sphinx'ler arasında yer alışı, bu güne değin salt estetik bezeme motifli olarak yorumlanmış ve ikonografik yaklaşımlarına değinilmemiştir. Oysa sphinx ve kutsal ağaç her kült içinde ikonografik ağırlıkları olan, artı, bir arada betimlendiklerinde de bu değerlerini yitirmeden korumuş iki motiftir. Örneğin Khios'da, sphinx, tanrı Dionysos kültü ile birleştirilmekte ve sphinx'in de bir khitonien tanrı olduğu belirtilmektedir (133). Sphinx'in tanrı olarak kabul edilişi ilk kez Mısır'da görülür. Rwtı (aslan tanrı) adı altında, tanrı Atoum'la birleştirilmiştir (134). Suriye-Fenike panteonunda kanatlı dışı sphinx, tanrıça Astarte (Ashtart) (135) ile birleştirilmiş ve Ras-Shamra'da bulunmuş olan bronz kap üzerinde tanrıça kanatlı dışı sphinx olarak gösterilmiştir(136). Dış sphinx görünümündeki tanrıça, sonsuza değin gökte görülen Venüs Yıldızını simgeliyordu(137). Daha sonra sphinx görünümünden insan görünümüne geçen tanrıça, dışı sphinx'leri atribütü olarak korumuştur (138). Ayrıca, heraldik sphinx'ler, zaman zaman, sabah ve akşam yıldızını simgeleyen aslanların yerine de geçebiliyor ve tanrıça ile beraber gösteriliyorlardı (139). Fenike'de sphinx kahramanların da yanında yer alır(140). Tanrısal özelliğinin yanı sıra, özellikle Arkaik devirde Attika

132) D.Callipolitis-Feytman, "Evolution du plat corinthien" **BCH** 86 (1962), s. 150, no: 5, fig. 4, 149.; D.A.Amyx, *ibid.*, s. 256, lev. 111, 2.; betimin diğer modelleri için bkz. D.A.Amyx, *ibid.*, s. 256, lev. 111, 1a. ; lotus goncalı tip için bkz. *id.*, *ibid.*, s.260, lev. 112, 4a-b.

133) J.Ilberg, **Rosher's Lexikon** IV, (1909-1915), s.v. "sphinx", col. 1360.

134) **Livres de morts**, III. bölüm, 1.

135) Ashart göğün kraliçesi, sabah ve akşam yıldızının tanrıçası ayrıca da Ba'lat-Gebal (byblos) olarak şehrin koruyucu tanrıçasıdır. Astarte için bkz. R.du. Mesnil du Buisson, **Études sur les dieux phéniciens hérités pour l'Empire Romain**, Leiden, 1970, s. 74-75.; *id.*, **Nouvelles études sur les dieux et les mythes de Canaan**, Leiden, 1973, s. 56, 197, 247.

136) F.Cl. Schaeffer, **Ugaritica** II, lev. 2, 5,8.

137) R.du Mesnil du Buisson, **Nouvelles études.**, s. 129, fig. 47.

138) *Id.*, *ibid.*, s.199, fig. 99.

139) *Id.*, *ibid.*, s.126, fig. 44.

140) Y.Hajjar, **la Triade d' Héliopolis-Baalbek. Iconographie, théologie, culte et sanctuaires**, Montreal, 1985, s. 141, dipnot. 2.

mezar stellerinde (141) ve sütunların üzerinde (142) yer alan sphinx'in Hellen ölü kültündeki yeri tartışmalıdır: Yer altı dünyasının kuvvet sembolü, bu dünya ile olan ilişkisinden ötürü khitonien varlık olarak görülmektedir (143). Collignon (144), mezar koruyucusu olarak yorumlar, mezar dikitleri ve anıtlarındaki rolünü sphinx'in, Tesalya'da bulunmuş olan bir yazıtta "Hades'in köpeği" olarak geçen sphinx'in, mezar koruyuculuğu görevi belirtilmiştir (145). Aynı yazar, Naxosluların sphinx'ini ise ölüm ve yaşamı düzenleyen tanrılık gücünün simgesi kabul eder (146). Thebai mythosunda, sphinx, canlıları kaçıran boğan, korkunç mezar cinleri ailesindendir (147). Sphinx'in mezar kültü ve ölümler dünyası ile olan ilişkisi ilk kez Mısır'da görülür. Gizeh büyük sphinxi Hor-em-akhet =Harmakhis "Horus Ufukta " (148) yada Haraktes "Horus Nekropolde (149) olarak adlandırılmıştır. İlginç olan Eski İmparatorluk döneminde ufuk sözcüğünün, mezar sözcüğü ile eş anlamlı oluşudur. Bu durumda Hor-em-akhet ve Harmakis adı altında, ölümler dünyasının ve nekropolün koruyucu tanrısı olmaktadır. Yeni İmparatorluk döneminde, suriye tanrısı olan Hauron tanrı Harmakis'le özdeşleştirilmiş ve gece cinlerine karşı nekropolün koruyucusu olmuştur (150). Doğu motifi olan sphinx'in mezar koruyuculuğu özelliğini yitirmeden Grek mezar kültüründe varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz.

-
- 141) G.M.A.Richter, **The Archaic Gravestone of Attica**, London, 1961, nos. 1-4, fig. 1-20; nos. 11-19, fig. 34-65.
- 142) Delphi'deki Naxos'luların sphinxi, Naxosluların Apollon'a hediyesi olan bu sphinxli sütun için bkz. P.Amandry, **La colonne des Naxiens et le portiques des Athéniens**, Paris, 1953, (Fouilles de Delphes II), s.31-32.
- 143) L. Lacroix, "A propos du sphinx des monnaies de Chios " **RA** 1982, s.77-78, dipnot. 34.
- 144) M.Collignon, **Les statues funéraires dans l'art grec**, Paris, 1911, s.83.
- 145) L.Lerat, "Trois boucliers Archaïques de Delphes" **BCH** 104 (1980), s.112.
- 146) M.Collignon, **age.**, s.87
- 147) Sphinx için bkz. J.Illberg, **Roscher's Lexikon** IV, s.v. "sphinx", col. 1298-1408.; R.Herbig, **PW** IIIA, 2(1929), s.v. "sphinx", col. 1703-1749.; Daremberg-Saglio, **DA**, s.v. "sphinx", s. 1431-1439.
- 148) A.Dessenne, **sphinx.**, s.176.; **id.**, **loc. cit.**, s.156.
- 149) **id.**, **ibid.**, s.176.; **id.**, **loc.cit.**, s.156.
- 150) Ch. Picard, "La sphinge tricéphale dite 'Panthée', d'Amphipolis et la démonologie Egypto-Alexandrine " **MMAI** 50(1958), s.65.

Heraldik sphinx'in, kutsal ağaç betiminin yanında koruyucu olarak yer alışı ilk kez Suriye-Fenike ikonografisinde görülür (151). Kutsal ağacı "yaşam ağacını" (152) koruma, III. binden itibaren Mezopotamya (153) da görülmesine karşın, sphinx'in ağacı koruyuculuğu özelliği, II. binde Suriye-Fenike'de ortaya çıkar. Sphinx'ler arasında yer alan "Djed" (154) adı verilen ağaç Mısır'da tanrı Osiris kültü ile ilişkili lotus kutsal ağacıdır (155). Suriye-Fenike ikonografisinde bu ağacın koruyucularının salt dışı sphinx'ler oluşları, tanrıça Astarte kültü olan ilişkilerini belirleyen kanıt olduğu görüşündeyiz. Yaşam ağacı, Grek ikonografisinde Dionysos kültü (156) ve Aphrodite-Adonis kültü (157) ile ilişkili olup, khitonien (158) tanrı özelliklerini belirler. İlginç olan, "Djed"ın yani kutsal lotus ağacının Korinte özgü tipin de seramikler üzerinde görülmesidir. İncelediğimiz tüm yapıtlarda heraldik sphinx'ler arasında yer alan kutsal ağaç betimi, lotus, palmet veya lotus-palmet sentezinden oluşmaktadır. İkonografik olarak lotus ölümsüzlüğün (ölümden sonra yeniden dirilişin) simgesidir (159). Lotustan türetilmiş olan palmet de aynı anlama sahiptir. Ayrıca, Sphinx'ler arasında yer alan kutsal ağaç, Mısır' dan Hellen dünyasına değin, salt doğanın dirilişini sembolize

151) A.Dessenne, *loc. cit.*, s.157.

152) "Yaşam ağacının" Sumer ve Fenike mitolojilerinde önemli yeri vardır. Ölümsüzlük sembolü olan kutsal ağaç, doğanın, kışın ölümü, ilk baharda yeniden dirilişini simgeler. bkz. M.Mallowan , G.Hermann, **Furniture from SW fort Shalmaneser**, Iraq, 1974,s.10.; Ünlü Gılgamış'ın, gençleşebilmek ve ölümsüzlüğe erişebilmek için aradığı yaşam ağacıdır bu . Doğanın ölümsüzlüğünün simgesi kutsal ağaç Mısır'da Osiris-İsis kültüne bağlanırken; Suriye-Fenike'de Anat-Baal; Mezopotamya'da özellikle Asur'da Ishtar-Tammuz; Grec panteonunda ise Aphrodite Adonis kültüne bağlanır.

153) N.Perrot, *age.*, s.19.

154) Djed ağacı bir lotus ağacı olup altta devrik lotus; gövdenin tepesinde ise dikey lotustan oluşur. Palmetin kökeninde lotus oluşu nedeni ile, palmet ağaçlarının da djed kabul edilmesinin uygun olacağı görüşündeyiz.

155) R.D.Barnett, **Nimrud.**, s.87, lev. 8,C52b. C54.

155) Dionysos'un, kökeni Fenike olan ağaç kültü ile ilişkisini belirleyen isimleri için bkz. M.Mallowan, G.Hermann, *age.*, s.18.

157) bkz.dipnot. 152.

158) Khitonien tanrı Dionysos için bkz. H.Metzger, "Dionysos chitonien d'après les monuments figurés de la période Classique" **BCH** 68/69 (1944-45). s.314-323.; M.Jost, **Sanctuaires et culte d'Arcadie**, Paris, 1985, s.437.

159) Ölüm simgesi devrik lotus için bkz. R.Dussaud, "Les quatre campagnes de fouille de P.Montet à Byblos" **Syria** 11 51930),180-181, fig. 10-11; yeniden dirilişin simgesi dikey lotus için bkz.id. *ibid.*, s.186-187.

eden kùltlerde yer almaktadır. İlginç olan bir diğér nokta ise, Grek mitolojisinde, tanrıların sevdikleri ölümlüleri, ağaca dönüştürerek ölümsüz kılan mythoslarda gerçekte vurgulanan ağacın (doğanın) ölümsüzlüğünün sembolize edilmesidir. Kutsal ağaç kùltünün böylesine önemli yeri olduğu Hellen dünyasında, Korint yapıtlarında yer alan lotus ve palmetin, salt bezemesel bir motif yada raslantı sonucu sphinx'ler arasında yer almış çiçekler olmayıp, ölümsüzlük simgeleri oldukları belirlenmektedir. Ağacın Grek panteonundaki önemi, her tanrının, bir ağacının oluşu ile de anlaşılmaktadır. Hatta plinius (160) ağacın, ilk tapınaklar (tapınım yerleri) olduğunu söyler. Kutsal ağacın yanında yer alan sphinx ise koruyucu özelliğı ile (mezar koruyuculuğundan, şehir kapılarının koruyuculuğuna değin), ölümsüzlük sembolünü, onun bekçisi olarak kötülöklere karşı koruyan hamisi olarak yer alır tüm antik dünyada.

İncelediğimiz örneklerin büyük bir bölümünde, sphinx'lerden biri ya da ikisi ön ayakları ile ağaca dokunmaktadırlar. İkonografik olarak ağaca tapınının göstergesi olan bu hareket Yakın Doğu kùltürlerinde, özellikle, Nimrud fildişi yapıtlarda sıklıkla görölen dinsel bir motiftir. İncelenen ağaçların devrik, dikey veya devrik-dikey olarak gösterilmeleri ilginçtir. Djed ağacı yapısı ile, de bizim için çok önemlidir. Zira bu ağaç bir gövde üzerinde devrik ve **dikey lotus çiçeğinden oluşmaktadır**. Bu durumda, **Korint vazolarında da ölüm ve yeniden diriliş** karşımıza çıkmaktadır. **Çiftli Korint ağaçlarında**, ağaçlardan birinin palmet oluşu ikonografik anlamda farklılık yaratmamaktadır. 2 ve 3 nolu resimlerde ağaçlar salt dikey olarak verilmişler ve yeniden diriliş simgesi olarak lotus yerine palmet, doğanın yeniden diriliş olan baharı simgelerken; resim 4 de görölen devrik lotus (161), doğanın ölümünün, yani kışın sembolü olduğunu; buna karşın, resim 8-11 de yar alan çiftli ağaçların (devrik-dikey), ölümden sonra yeniden dirilişin yani ölümsüzlüğün, kışı ve baharı bir arada sembolize ettiklerini düşünöyoruz. Ağacın haç betiml ve komplekse dönüşümünü ise aynı ikonografik çerçeve içinde yorumluyorum. İki örnek dışında (res.1ve11), tüm sphinx'ler dışı sphinx'lerdir. Copenhagen tabağındaki sakallı ve uzun saçlı erkek sphinx'ler, tipik Asur sphinx'lerini anımsatmaktadırlar. Başlarında taşıdıkları lotuslar ise Mısır dışı sphinx'lerinin kutsal lotusudur.

160) Plinius, *Naturalis Historia*, XII, 2.

161) bkz. dipnot. 159.

copenhaque tabağı ve demeter ve Kore kutsal alanından gelen tabak üzerindeki tema yakın benzerlikleri ile dikkat çekicidir. Zira birinci tabakta erkek sphinx'ler ağacın kökü üzerinde dururken, diğerinde dişi spinx'ler ağacı taşımaktadırlar. Her iki tabakta yer alan betimi, simetrik yaratıklar arasında yer alan dekoratif motif olarak yorumlamak olanaksızdır. Her iki yapıtta da ikonografik tema çok net olarak gözlenmekte ve sphinx'ler kutsal ağacın koruyucuları olarak yer almaktadırlar. Çiçeğin bu güne değin, sphinx'le bir bütün içinde değerlendirilmemiş olması nedeni ile, bu tema vazolar üzerinde kullanıldığı anda salt bezeme motifi olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Oysa aynı tema, I. bin Kıbrıs vazolarında kullanıldığında ikonografik olarak değerlendirilmiştir (162). Heraldik sphinx'lerin lotus-palmet ağacının koruyucusu olduğunu gösteren en güzel örneklerden biri British Museum'da bulunan bir Klazomenai lahdı (163) üzerinde görülmektedir. Kanımızca lotus-palmetin, lahdin üzerindeki varlığı, dekoratif amacın çok ötesinde, ölü ile özdeşleşerek, ölümden sonra dirilişi yani ruhun ölümsüzlüğünü simgelemektedir.

Sonuç olarak temanın, vazo üzerinde işlenişi ile lahit üzerindeki varlığı açısından hiç bir fark yoktur. Heraldik sphinx'ler ölümsüzlük simgesinin koruyucuları olarak, II. binde Fenike-Suriye'de ortaya çıkışından, Hellen ikonografisinde yer alışına kadar geçen süreç içinde, aynı kültüsel anlamını korumuş ve Yakın Doğu kültürlerinden çok etkilenmiş olan Korint'in , seramikleri üzerinde de, ikonografik anlamını yitirmeden varlıklarını sürdürmüşlerdir. Devrik-dikey lotus ağacından oluşan ve heraldik sphinx'ler arasında yer alan "djed" ağacının çiftli lotus olarak korint seramiklerinde kullanılışı da tezimizi kanıtlamaktadır.

162) V.Karageorghis, *age.*, s.39-41, nos 1-12.

163) R.M.Cook, *CVA British Museum*, fasc. 8, s.52, no. G.B. 611, lev. 2.

